

FEMİNİST SOSYAL HİZMET BAKIŞ AÇISINDAN KADIN MÜLTECİLER

Hülya KARAKARTAL*

Derya ŞAŞMAN KAYLI**

Öz

Bu derleme makale, göç süreçlerinin kadınları erkeklerden daha olumsuz etkilediği bir bağlamda, göçün etkilerini feminist bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Makale, kadınlar ve göç olgusunu ele alırken özel olarak Suriyeli mülteci kadınları ele almaktadır. İlk olarak, göçün aktörlerini ulusal ve uluslararası mevzuat çerçevesinde tartışmakta ve resmi kurumlar tarafından sunulan istatistik verileriyle Türkiye'deki Suriyeli vatandaşların durumuna odaklanmaktadır. Mülteci kadınlar, "kadın" ve "mülteci" kimliklerinden dolayı çeşitli toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu makale de kadınlar için göçün aşamalarını ve göçün cinsiyetlendirilmesini ele almakta, göç sırasında kadınların deneyimlediği çeşitli şiddet türlerine dikkat çekmekte ve göçün kadınlar üzerinde yarattığı dezavantajları ve buna bağlı olarak insan hakları ihlallerine değinmektedir. Kadınların özel ihtiyaçlarını eksiksiz bir şekilde karşılamak ve yaşamın karmaşıklıklarıyla başa çıkmalarını sağlamak, feminist sosyal hizmetin bir parçasıdır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve kadın kimlikleri nedeniyle mülteci kadınların yaşadığı bu insan hakları ihlallerini önlemek ve haklara ve hizmetlere erişimlerini sağlamak için feminist sosyal hizmet uygulamalarının önemine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Sosyal Hizmet, Feminist Sosyal Hizmet, Kadın, Mülteci.

Women Refugees from a Feminist Social Work Perspective

Abstract

This review article aims to examine the effects of migration from a feminist perspective, in a context where migration processes disproportionately impact women compared to men. Specifically, the article

---

*Öğr. Gör., İzmir Kavram Meslek Yüksek Okulu, Sosyal Hizmetler Bölümü, hulya.karakartal@kavram.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5627-8402

**Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, dsasmankayli@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7949-2332

Makale Gönderim Tarihi: 26/07/2023, **Makale Kabul Tarihi:** 05/09/2023

focuses on Syrian refugee women when addressing women and the phenomenon of migration. Firstly, it discusses the actors of migration within the framework of national and international legislation and focuses on the situation of Syrian citizens in Turkey through official statistical data provided by governmental institutions. Refugee women face various forms of gender inequality due to their "woman" and "refugee" identities. This article also addresses the stages of migration for women, the gendering of migration highlights various forms of violence experienced by women during migration and discusses the disadvantages that migration imposes on women, leading to human rights violations. Meeting the specific needs of women and enabling them to cope with the complexities of life is an integral part of feminist social work. Therefore, it emphasizes the importance of feminist social work practices in preventing these human rights violations experienced by refugee women due to gender inequalities and women's identities, and in ensuring their access to rights and services.

Keywords: Feminism, Social Work, Feminist Social Work, Woman, Refugee

Giriş

Göç olgusu ile ilgili olarak farklı tanımlamalar yapılmaktadır ve bu tanımlamalar göçü farklı yönlerden ele almaktadır. İçduygu ve Ünalın'a (1998, s.38) göre göç, insanların belirli bir süre içinde bir yerleşim bölgesinden başka bir bölgeye geçişi olarak tanımlarken; Tomanbay (1999, s.103)'ın yapmış olduğu tanımda ise; bir kişinin, ailenin, grubun ya da topluluğun, içinde yaşadıkları toplumu ekonomik, siyasi, kültürel gibi çeşitli nedenlerle terk ederek, başka bir topluluk içerisine yerleşerek yaşamlarını sürdürmek amacıyla yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanımda ise göç, insanların çalışmak, daha iyi işler, daha iyi bir gelecek, evlilik ve siyasi hayattan kaçmak amacıyla katıldıkları bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Bhugra, 2004, s.243). Nedeni her ne olursa olsun, göç, özünde bir "yer değiştirme hareketi" olarak tanımlansa da toplumun sosyal, politik, ekonomik ve kültürel yapısı ile yakından ilişkili olup, toplumu derinden etkileyen ve dönüştüren bir sosyal olay olarak ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, sadece coğrafi olarak yer/mekân değiştirme hareketi olarak kalmayıp aynı zamanda göç; ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi yönleriyle toplum yapısını değiştiren nüfus hareketidir (Özer, 2004, s.1).

Göç eden bireylerin statüsüne ilişkin, ulusal ve uluslararası mevzuatlar içerisinde “mülteci, sığınmacı, göçmen ve geçici koruma” gibi farklı özel tanımlamalar bulunmaktadır. 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB)”nin on dördüncü (14.) maddesinde ifade edildiği üzere; “Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır” (İHEB, 1948). Mülteci tanımının ilk kez yer aldığı ve mültecilerin haklarının düzenlendiği en önemli belgelerden biri olan 1951 tarihli “Cenevre Sözleşmesi”nin birinci (1.) maddesinde “mülteci” tanımı;

“...ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir” şeklinde yer almaktadır (Cenevre Sözleşmesi, 1951).

Uluslararası Göç Örgütü’nün (IOM) yapmış olduğu “sığınmacı” ve “göçmen” tanımlamaları ise şu şekildedir;

“Sığınmacı: Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi” (IOM, 2013, s.74).

Göçmen tanımı ise;

“Uluslararası ölçekte, evrensel olarak kabul edilmiş bir ‘göçmen’ tanımı bulunmamaktadır. Göçmen terimi genellikle, bireyin göç etme kararını, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kendi özgür iradesiyle ve ‘kişisel uygunluk’ sebepleriyle aldığı tüm durumları kapsar şekilde anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla başka bir ülkeye veya bölgeye hareket eden kişiler ve aile fertleri için geçerli kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler göçmeni, sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede

bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak tanımlar. Bu tanım kapsamında, turist veya iş adamı statüsüyle daha kısa sürelerde seyahat eden kişiler göçmen olarak değerlendirilmemektedir. Ancak yaygın kullanım, tarım ürünlerinin ekimi veya hasadı için kısa sürelerde seyahat eden mevsimsel tarım işçileri gibi kısa dönemli göçmenlerin bazı türlerini de kapsar” (IOM, 2013, s.37).

Türkiye'nin ulusal mevzuatında yer alan, “6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)” altmış birinci (61.) maddesinde “mülteci” tanımı;

“Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir” şeklinde yer almaktadır (YUKK, 2013).

İlgili kanun içerisinde doksan birinci (91.) maddede yer alan “geçici koruma” statüsüne ilişkin tanımlama ise şöyle ifade edilmiştir;

“Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. Bu kişilerin Türkiye'ye kabulü, Türkiye'de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye'den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir” (YUKK, 2013).

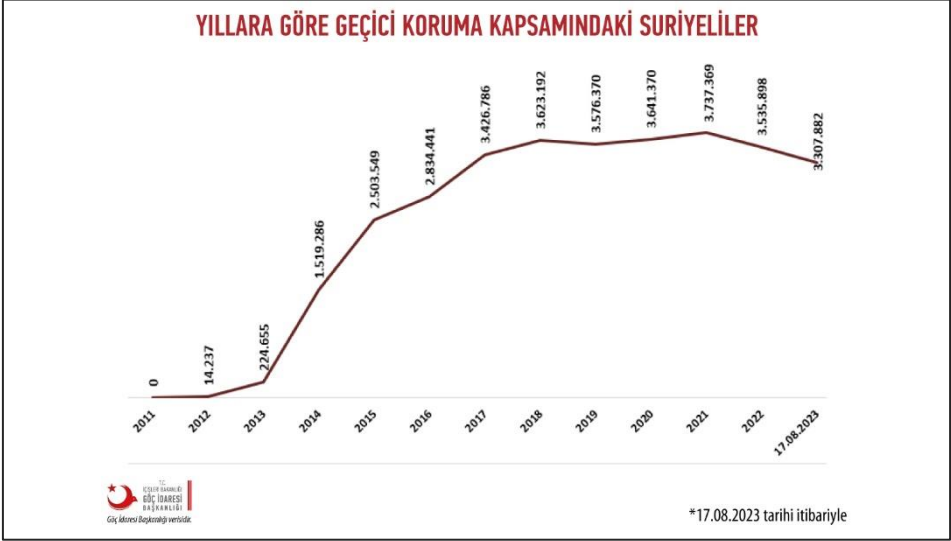
Türkiye, Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'ne taraf olup, 1951 Sözleşmesi'ndeki “coğrafi” sınırlamayı koruyarak, Avrupa dışında meydana gelen olaylar nedeniyle “yerinden

edilen” ve yeni bir yerleşim yeri arayan insanlar için en çok tercih edilen ülke konumundadır ve kalıcı çözüm olarak sığınmacıların üçüncü bir ülkeye yerleştirme işlemlerine yönelik çalışmalarını sürdürmektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Türkiye, uluslararası standartlara uygun, etkin bir ulusal sığınma sistemi oluşturmak için yasal ve kurumsal anlamda birtakım reformlar yapılmaktadır. Nisan 2013'te Türkiye'nin ilk iltica yasası olan “6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” (YUKK), parlamento tarafından onaylanarak, 11 Nisan 2014'te yürürlüğe girmiştir. İlgili kanun, Türkiye'nin ulusal sığınma sisteminin temel noktalarını belirlemekte ve Türkiye'deki tüm yabancılar için politika oluşturma ve işlemlerden sorumlu ana birim olarak Göç İdaresi Başkanlığı'nın kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca, Türkiye 22 Ekim 2014 tarihinde Türkiye'de geçici koruma sağlananların hak ve yükümlülükleri ile prosedürlerini belirleyen Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY)'ni kabul etmiştir (YUKK, 2013). Türkiye'ye sığınan Suriye vatandaşları, sürecin başında politik söylemler ve gündelik hayat kullanımından dolayı “misafir olarak” tanımlanırken, 2014 yılında çıkartılan GKY ile “geçici koruma statüsü” almışlardır. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre “bir kişinin mülteci statüsüne girebilmesi için öncelikle kendi ülkesini terk etmiş olması veya ülkesinin sınırları dışında bulunması ve yabancı olması gerekmektedir”, buradan hareketle, her ne kadar ulusal mevzuatlara göre “Geçici Koruma Altında” tanımlaması yapılmış olsa da ülke içindeki Suriye uyruklu vatandaşların hem uluslararası hukuk gereğince hem de sosyolojik bakış açısıyla birer “mülteci” olduklarını söylemek mümkündür. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye'de bulunan geçici koruma altındaki Suriyeliler için “mülteci” tanımlaması kullanılmıştır.

Şiddet, insan hakları ihlalleri, zulüm ve yaralanma gibi birçok güvenlik tehdidi sonucunda her yıl milyonlarca insan evini terk etmek ve güvenli gördükleri bölgelere, ülkelere sığınmak zorunda kalmaktadır. Bölgelerindeki iç çatışmalar ve ulusal ya da uluslararası siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle yüz binlerce insan kendi ülkelerinden -zorunlu olarak- daha güvenli gördükleri bazı komşu ülkelere kaçmaktadır. Mart 2011'de Suriye savaşı sonrası Suriye'nin toplam nüfusunun yarısından fazlası (13,5 milyon) zorla yerinden edilmiş ve göç eden insan sayısı rekor seviyelere ulaşmıştır (UNHCR Global Trend, 2021). Yaşanan göç dalgası, Türkiye'nin mülteci krizinden büyük ölçüde etkilenmesine neden olmuştur. Suriye Savaşı nedeniyle Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü (UNHCR) verilerine göre, dünya çapında 129 ülkede, 6,8 milyon Suriyeli mülteci ağırlanmaktadır. Tüm Suriyeli mültecilerin %80'i komşu ülkelerde bulunmakla birlikte; bu ülkeler arasında Türkiye, şu anda 3,65 milyon kayıtlı Suriyeli mülteciye ve diğer milletlerden 330.000'e yakın

mülteciye ev sahipliği yapmaktadır (BM Mülteci Örgütü-Türkiye, 2023; The UN Refugee Agency-UNHCR, 2023).

Türkiye'ye gerçekleştirilen en büyük kitlesel göç, 2011 yılında ülkedeki iç savaş nedeniyle Suriye'den kaçan milyonlarca insan tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye dünyanın en büyük Suriyeli topluluğuna ev sahipliği yapmaktadır. 2023 tarihi itibari ile Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı Şekil 1.'de verilmiştir.

Şekil 1. Ağustos 2023 itibarıyla Türkiye'de kayıtlı Suriyeli sayısı

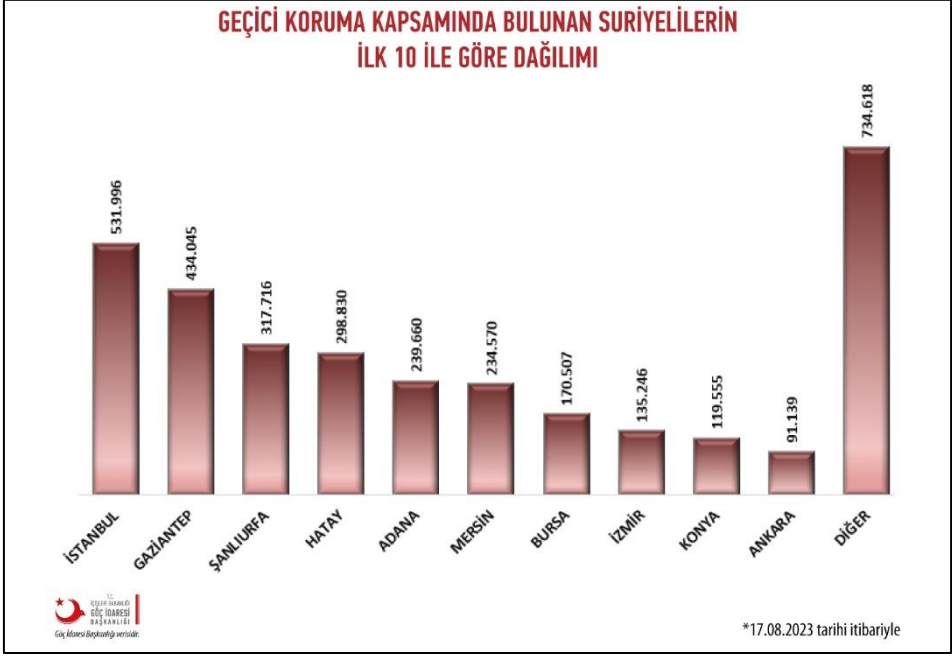
Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma56381>

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı'nın 17.08.2023 tarihi itibarıyla, periyodik olarak yayınladığı istatistiklere göre; Türkiye'de biyometrik bilgilerle kayıtlı Suriyeli mülteci sayıları 1.571.113 kadın ve 1.736.769 erkek olmak üzere toplam 3.307.882 milyon Suriyeli mülteci şeklindedir.

Suriyelilerin büyük bir kısmı geçici barınma merkezleri dışında yaşamaktadır (Koç vd., 2015, s.83). Türkiye'ye sığınan geçici koruma altındaki 73.854 Suriyeli; Adana (Sarıçam), Hatay (Altınözü, Yayladağı, Apaydın), Kahramanmaraş (Merkez), Kilis (Elbeyli), Osmaniye (Cevdetiye), Gaziantep (Nizip) ve Malatya (Beydağı)'nda olmak üzere yedi ilde bulunan dokuz barınma merkezinde ikamet etmektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Geçici Barınma Merkezlerinde kalmayan

¹ T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma56381> adresinden 23.08.2023 tarihinde alınmıştır.

3.234.028 Suriyeli, Türkiye'nin seksen bir ilinde kayıtlı olmak üzere ikamet etmektedirler. Suriyelilerin en çok ikamet ettiği üç il; İstanbul, Gaziantep ve Şanlıurfa'dır. Temmuz 2023 tarihi itibari ile Suriyelilerin yoğunluklu olarak yaşadığı iller göre dağılımı Şekil 2.'de verilmiştir.

Şekil 2. Ağustos 2023 itibarıyla Suriyelilerin yoğunluklu olarak yaşadığı iller

Kaynak: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma56382>

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2023)'nin resmi internet sitesinden edinilen bilgilere göre; 2021 yılında 168.103 yabancı uyruklu kişiye çalışma izni verilmiştir. Bu kişilerin; 28,8'ini kadın %71,2'sinide erkekler oluşturmaktadır. Suriye uyruklu yabancılara verilen izin sayısı ise; 91.500'dür. Bu kişilerden 86.165 erkek, 5.335 kadın çalışma izni almıştır.

Göçün Kadın Yüzü

Göç süreci, menşe ülkede ön göç/ayırılma, transit (göç yolculuğu) ve yeniden yerleşim olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Her aşama, sonraki aşamalarda diğer deneyimleri etkileyen çeşitli ekonomik, politik ve psikososyal deneyimler içermektedir. Sebebine bakılmaksızın, göç öncesi,

² T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden 23.08.2023 tarihinde alınmıştır.

sırası ve göç sonrası yaşanan deneyimler her birey açısından farklı özellikler taşımaktadır (Tekin-Yılmaz, 2005, s.32). Bazı deneyimler tüm sığınmacılar ve mülteciler için neredeyse evrensel iken, diğerleri belirli bireylere veya gruplara özgüdür.

“Mevcut çalışmalar göç nedenleri, göç sürecine katılım, bu süreç esnasındaki yaşam deneyimleri ve göçün etkileri, göç edenlerin tutumları ve tepkileri açısından kadınlar ve erkekler arasında önemli farklılıklar olduğuna işaret etmektedir” (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1999, s.305).

Hem savaş ve çatışma ortamları hem de sonraki göç süreçlerinde kadınlar, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimi olarak cinsel istismar ve tecavüz olmak üzere birçok farklı saldırı biçimleriyle insan hakkı ihlaline maruz kalmaktadır (Çevik-Demirdizen ve Kutlu-Gökalp, 2021, s.35). Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan raporlar, sığınmacıların çoğunluğunun kadın ve çocuklardan oluştuğunu göstermektedir ve bu verilere göre de göçten en çok etkilenen grupların kadınlar ve çocuklar olduğunu söylemek mümkündür (Arabacı vd., 2016; Küçükşen, 2017, s.2400). Yoğun şiddet, savaş ve kadınların hak ihlallerini yasayla güvence altına almamış ülkeler nedeniyle dünyadaki kadın mülteci sayısı artmıştır. Kadınlara yönelik şiddet tehdidi, kadınların yaşadığı ülkelerden kaynağını alarak, göç sürecinde de hayatlarını tehdit eden önemli bir dinamik olarak karşımızda durmaktadır (Barın, 2015). Alan yazının gösterdiği gibi, göç süreçlerinin her evresinde kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine maruz kalmakta ve kadınlar üzerinde baskılar göç sonrası süreçte daha da artmaktadır (Dedeoğlu ve Ekiz-Gökmen, 2011; Freedman, 2016; Hanbay vd., 2019; Yaman, 2018; Watkins vd., 2012). Göç sonrasında sosyal izolasyon, dışlanma, kültür ve dil farklılıklarının yanı sıra kadınlar erkeklere göre daha ciddi sorunlar ve istismar biçimleri yaşamaktadır (Tuzcu ve Ilgaz, 2015, s.64). Büyük oranda mülteci kadınlar göç yolculuğunda cinsel taciz ve tecavüze uğrayabilmekte, sınır bölgelerinde parası olmayan mülteci kadınlar ülke sınırından geçiş yapabilmek için fuhuşa zorlanabilmekte ve sığınılan ülkelerde de cinsel istismara maruz kalabilmektedir (Freedman, 2016, s.22).

Mültecilerin yarısından fazlasını hem kendi ülkelerinde hem de gittikleri ülkelerde toplumsal çatışmalara, cinsiyet ayrımcılığına ve istismara maruz kalan ve hiçbir insanın yaşamaması gereken koşullarda yaşamak zorunda kalan kadın ve çocuklar oluşturmaktadır (Karanfiloğlu, 2019; Tavukçu ve Hotun-Şahin, 2021). Kadınların göç süreçlerinde yoksunluklara, çeşitli zorluklara, fiziksel, cinsel ve sözlü tacizlere karşı çok daha savunmasız oldukları bilinmektedir. Kadın göçünün nedenleri incelendiğinde birçok farklı nedenin bir arada bulunması, göçün nedenlerinin tek bir nedene bağlı olarak

açıklanamayacağı göstermektedir (Yılmaz, 2019, s.387-388). Kadınlar erkeklerden daha fazla cinsel sömürü ve istismara maruz kalmaktadır ve kadına yönelik şiddet, göç kararlarının önemli nedenleri arasındadır.

Savaş ve çatışma durumlarında kadınlara yönelik cinsel şiddet kullanımı yaygın olarak görülmektedir. Kadınlar, savaş ve silahlı çatışmalar sırasında cinsel şiddetin her türüsüne maruz kalmakta ve bu durum neredeyse tüm dünyada yaşanan ve karşılaşılan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Cinsel şiddet ve özellikle toplu tecavüz, çeşitli tarihsel dönemlerde kadınlara karşı bir savaş silahı olarak kullanılmıştır. Sadece kadınlarla kalmayan bu durum, herhangi bir yaş ayrımı olmadan kız ve oğlan çocuklarına yönelik tecavüz, zorla alı koyma ve istenmeyen gebeliklerin yaşanması gibi birçok açıdan, bir savaş taktiği olarak da kullanılmaktadır (Chinkin ve Kaldor, 2013; Holen ve Vermeij, 2017; Kirby, 2020, s.5).

Cinsel şiddete ek olarak, dünyanın her yerindeki kadınlar, çeşitli zulüm türleri, insan hakları ihlalleri ve diğer cinsiyete özgü kısıtlayıcı geleneklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Akkaya (2002)'nin de belirttiği üzere; ülkelerinden kaçmak zorunda kalan kadınlar, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, sosyal ve kültürel önyargıya bağlı baskı ve zulüm, fiziksel ve psikolojik sağlıklarına zarar veren geleneksel uygulamalar, cinsel istismar, cinsel şiddet ve aile içi şiddet gibi tamamen cinsiyetleri nedeniyle farklı şiddet biçimlerine maruz kalmaktadırlar. Özellikle ataeril toplumsal yapının kadın ve kız çocukları üzerinden kurduğu denetim ve baskıların göç sürecinde daha da artması, mülteci ailelerde aile içi şiddetin artış göstermesine neden olmaktadır (Freedman, 2016). Aile içi şiddet, kültür, sosyo-ekonomik durum veya dinden bağımsız olarak tüm ülkelerde meydana gelmektedir. Özellikle savaşlar sırasında aile içi şiddetin artmasının kaçınılmaz olduğu (Bracken ve Petty, 1998; Pedersen, 2002) ve bu durumun özellikle savaş mağduru olarak müslüman kadınlar tarafından deneyimlendiği ifade edilmektedir (Abu-Odeh, 2011). Sevlü (2020, s.63)'nün çalışmasında yer alan bir katılımcının "...eşinin işsiz olduğunu, bir işte çalışmak için istekli olmadığını ve kendisine şiddet uyguladığını anlatırken, Suriye'deyken de kadınların bu durumlarla sıkça karşılaştığını ve buna alışkın olduklarını..." şeklindeki beyanı da bu durumu desteklemektedir. Kadınlık durumunun kendisi, göç sürecinde bir şiddet materyali olarak kadın yaşamlarına maal olmaktadır. Mülteci kadınları etkileyen aile içi şiddetle ilgili evrensel ve spesifik psikososyal ve kültürel sorunlar ve göç sonrası bağlamda politika ve müdahalelerin geliştirilmesi önem arz etmekle birlikte; mülteci ve sığınmacı topluluklarında ev içi ve aile içi şiddet konusu, ihmal edilen bir akademik araştırma alanıdır.

Suriyeli kadın mültecilerin deneyimlerine odaklanan araştırmalardan yola çıkarak, genel olarak yaşadıkları sorunlar şu şekilde özetlenebilir; “güvenlik, barınma gibi acil ihtiyaçlarının yanında eğitim, iş, ulaşım, sağlık olanaklarına erişememe, cinsel ve fiziksel istismara uğrama, erken yaşta evlilik, çok eşlilik, kültürel farklılıklar ve dil sorunu nedeniyle yaşadıkları sosyal izolasyon, yabancılaşma ve yalnızlık” (Adıgüzel ve Tanyaş, 2020; Barın, 2015; Gönül, 2020; Karakartal, 2021, s.138; Körükmez vd., 2020; Özdemir ve Özdemir, 2018). Bu başlıklar içerisinde özellikle “dil sorunu” yaşanan diğer sorunların temel kaynağı ve haklara erişim noktasında büyük ve önemli bir engel oluşturmaktadır (Hanbay vd., 2019, s.41). Göç eden kadınlar, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde hem özel alana hapsolmaları hem de büyük çoğunluğun eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle kamusal alanda farklı nedenlerle var olamadıkları için yeni yerleşim yerinde dil öğrenimde zorluklar yaşamaktadırlar. Dil engeliyle birlikte yeni yerleşim yerlerinde kendilerine tanınmış haklar ve sosyal hizmetler hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler (Artan ve Arıcı, 2017; Watkins vd., 2012, s.133). Bununla birlikte, göç sonrası toplumun uyguladığı çeşitli engeller nedeniyle de mevcut hizmetlere daha az ulaşabilmektedir. Konukman (2017, s.1307) gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında, mülteci kadınların yasal statüleri açısından, içinde buldukları güvensiz ortam ve koşullarda ihtiyaç duydukları sosyal hizmetlere erişemediğini ifade etmektedir.

Çeşitli psiko-sosyal baskılar, farklı kültürel beklentiler, kadınların eğitimsiz olması gibi koşullar, ev sahibi ülkede kadınların dezavantajlılık oranını artırmaktadır. İstihdam, sosyal güvenlik ve sağlık programlarına kadınlar daha sınırlı ulaşmaktadır. Diğer yandan travmatik bir süreçten kaçış sürecinde, nüfus cüzdanı, pasaport, doğum belgesi gibi belgelerin yanlarında bulunmaması ya da eksik olması, ulaşım paralarının olmayışı gibi faktörler ile göç sürecindeki kadınların hareketliliği de sınırlanmaktadır (Newland, 2004, s.5-6).

Barın (2015, s.16-17)'in ifadesiyle; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) kadınların göç boyunca çeşitli dönemlerde yaşadıkları toplumsal cinsiyete dayalı trajik şiddet olaylarını beş kategoride tanımlamıştır:

1. Çatışma sırasında, kaçmadan önce: İktidardakiler tarafından taciz, cinsel işkence, “askerler” tarafından cinsel şiddet, toplu tecavüz ve zorla hamile bırakma, çatışmadaki tarafların silahlı üyeleri tarafından kaçırılma.

2. Kaçış sırasında: Eşkiyalar, sınır muhafızları tarafından cinsel saldırı, insan tacirleri, köle tüccarları tarafından yakalanma.

3. Sığınma ülkesinde: İktidardakiler tarafından cinsel saldırı, anne ve babalarından (ebeveynlerinden) ayrı düşmüş kız çocuklarına, koruyucu aile içinde cinsel istismar, hayatta kalmak için cinsel ilişkiye veya fuhuşa zorlanma, sığınma ülkesinde yasal statü beklerken yardım veya kaynaklara ulaşmak için cinsel istismar tehlikesi.

4. Dönüşte: Kadınlara yönelik zararlı geleneksel uygulamaların yeniden başlatılması, ailelerinden ayrı düşmüş kadın ve çocukların cinsel istismarı, iktidardakilerin cinsel istismarı, sınır muhafızlarının cinsel saldırısı, zorla geri gönderme.

5. Yeniden entegrasyon sırasında: Geri dönenler için bir ceza biçimi olarak cinsel istismar, yasal statüyü geri kazanmak için cinsel zorbalık, kadınların karar alma süreçlerinden dışlanması, kaynaklara erişimin engellenmesi.

Zorunlu göç sürecinde mülteci kadınlar erkeklerden özel olarak toplumsal cinsiyete dayalı şiddete maruz kaldığının altını bir kez daha çizmek gerekmektedir (Akkaya, 2002; Buz, 2006; Kaya, 2020, s.235). Mülteci kadınlar, ev sahibi ülkedeki kötü yaşam standartları ve yeni sosyal ortam, zorlu ekonomik ve mesleki koşullar, dil engelleri, uyum sorunları ve sosyal destek ağlarından yoksunluk, fiziksel şiddetin, ekonomik ve psikolojik şiddetle birlikte kadın yaşamlarını kuşatmaktadır (Ak-Akyol, 2008, s.223; Gülşen vd., 2010; Tuzcu ve Ilgaz, 2015, s.64; Yakushko ve Morgan, 2012). Tüm dinamikler, mülteci kadınları dezavantajlı grup olarak karşımıza çıkarmaktadır. Göçe zorlanan kadınların ve kız çocuklarının büyük çoğunluğunun cinsel taciz ve tecavüz, aile içi şiddet, zorla ve erken evlilikler gibi çeşitli şiddet biçimlerine ve insan hakları ihlallerine maruz kalmaktadır (Thomas, 2008; UNHCR ve ASAM, 2017, s.8). Göç sonrasında sosyal destek mekanizmalarından mahrum kalmak, ayrıca göç ettikleri ülkenin dilini, kültürünü ve sosyal yapısını bilmemeleri kadın yaşamlarını daha da zorlaştırmaktadır (Saraydın, 2007, s.65; Soykan vd., 2021, s.69).

Göç sürecinde ataerkillik gibi yapısal bir değişkeni de hesaba katmak gerekmektedir. Göç ve sığınma açısından ataerkillik, kadınların göç sürecindeki kırılganlığını artıran bir etki yaratmaktadır. Ataerkilliğin şekillendiği farklı biçimler de kadının göç kararından başlayarak göç sürecinde etkili olmaktadır. Ev içi alanın birlik ve düzeninden sorumlu tutulan ve bu konudaki tüm sorumlulukları da yüklenmesi beklenen kadınlar için savaş sadece kendilerinin değil tüm ailenin hayatta kalması için mücadele anlamına gelmektedir (Nikolic-Ristanoviç, 2003, s.2-4). Davis ve Winters (2001, s.5-8)'a göre de mülteci kadınların sınırlı istihdam olanaklarına sahip ilişki ağları, herhangi bir saldırı ile karşılaşma riskinin daha yüksek olması,

sosyal kuralların (toplumsal normların) sınırlamalarıyla karşılaşmaları, sosyal imkanlara erişimlerinin kısıtlı ya da hiç olmaması gibi nedenlerle göçten erkeklere göre çok daha fazla olumsuz etkilenmektedir.

Bu noktada; kadın olmaktan kaynaklanan, kültürle, söylemle, gündelik yaşam pratikleriyle, sosyo- ekonomik politikalarla normalleştirilen, görünmez kılınan dezavantajlı durumları, kadınlar merkezinde çözmeye çalışan feminizm ve feminist teoriler temelinde oluşturulan ve gerçekleştirilen uygulamalar, kadınlar için oldukça hayati öneme sahip olmaktadır. Dolayısıyla feminist teorinin ısrarla altını çizdiği, tüm eşitsizlikleri dikkate alarak, kadın mültecilerin (ve erkeklerin) deneyimlerine cinsiyet, sınıf, ırk, cinsellik gibi çoklu tanımlamalar ışığında göç süreci ele alınması ve uygulamaların planlanması oldukça önemli görünmektedir.

Mülteci Kadınlarla Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması

Cinsiyetçilik, kadınların yaşamını önemli ölçüde etkileyen en önemli toplumsal sorunlardan biridir. Feminist bilinç, kadınlara, yaşamlarında hak ve hizmetlere erişimde sadece kadın olmalarından kaynaklı yaşadıkları ayrımcılığı anlayabilecekleri bir zihinsel çerçeve sağlar (Landrine ve Klonoff, 1997). Feminist teori göçte cinsiyet farklılıklarının etkisini vurgularken, arka planda toplumsal bağlamın görülmesine de olanak tanır. Ayrıca kadınların seslerini duymaya, bakış açılarını dahil etmeye ve bunu yaparken kadınların çeşitliliğine dikkat çekmek gerektiğinin de altını çizmektedir. Feminist teori, kadınlara yönelik baskının, kadınların tamamen çaresiz kaldığı tek, belirli bir durum olmadığını, bunun yerine karmaşık bir süreç olduğunu ve kadınların bu baskı karşısında nadiren tamamen güçsüz olduklarını ve kadınların çok yönlü kaynaklara sahip olduklarını belirtir. Feminist kuramın dikkat çektiği bu boyutlar, kadınların sorunlarıyla değil güçleri ile değerlendirilmesi yönünde gelişmesine yol açmıştır.

Feminist sosyal hizmetlerde kadınlarla çalışırken toplumsal cinsiyet ana referans noktası olarak kabul edilmiş, ırk ve sınıf ikincil kabul edilmiştir. Feminist sosyal hizmetlerde kadının refahının öncelikli olarak ele alınması, sosyal hizmet uzmanları tarafından kadınların sadece eş veya anne olarak görülmesini engellemektedir. (Featherstone, 2001, s.3). Toplumsal cinsiyet analizinin kullanımı, feminist davranış ve ideolojinin temel ilkelerinden biridir ve her bir bireyin davranış ve deneyimlerini toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz etmek ve toplumda yaygın olan güç ilişkileri bağlamında analiz etmekle ilgilidir (Dominelli, 2002). Toplumsal cinsiyet analizi ilkesi, feminist sosyal hizmet uzmanlarının, bireylerin sorunlu davranışlarını kişisel bir hastalığın dışavurumu olarak değil, kadınları ezen hakim sosyal çevrenin bir ifadesi olarak kavramasına olanak tanır. Toplumsal gruplar arasındaki güç/iktidar

ilişkilerinin ve etkileşimli ilişkilerin incelenmesi, feminist sosyal hizmetin temel bir unsurudur (Mahalik vd., 2000).

Kadınların özel ihtiyaçlarını bütüncül bir şekilde karşılamak ve hayatın karmaşık yönleriyle baş etmelerini sağlamak feminist sosyal hizmetin bir parçasıdır. Kadınların diğer kadınlar, erkekler ve çocuklarla etkileşim konusundaki ihtiyaçlarına işaret eden sosyal ilişkilerin bağımsız doğasına odaklanmaktadır. Feminist sosyal hizmet uzmanları, analizlerde kadınlara verilen gururlu yerin yanı sıra, kadınları erkeklerin altında gören cinsiyet körü teori ve pratiğe meydan okumaktadır (Dominelli, 2002, s.9). Feminist bir sosyal hizmet uzmanı olmak, kadınların mesleki ve kişisel ilişkilerinde bir etkiye sahip olmak demektir (Dominelli, 2002, s.78). Ailelerde erkek egemenliğini ve cinsiyet rolü ayırımını sorgulayarak ve toplumsal cinsiyet güç ilişkilerini ekip çalışmasında güvence altına alarak ve tartışarak, izlenimlerini ve düşüncelerini işlevselleştirmeye başlamıştır (Garvin ve Reed, 1995). Feminist sosyal hizmet uzmanları, yardım ilişkilerini içeren en basit etkileşimi şekillendirmede güç ilişkilerinin derin olduğunu düşünür. Bu açıdan feminist sosyal hizmet uzmanları, kadınların kendileriyle ilgili kararlarında artan özerklik ve kendi kaderini tayin etme ilkelerini takip eder (Eyal-Lubling ve Krumer-Nevo, 2016).

Barker'a (1999, s.173) göre feminist sosyal hizmet, sosyal hizmetlerde cinsiyet ayrımcılığının yol açtığı duygusal ve sosyal sorunların üstesinden gelinmesine yardımcı olmak için bireylere ve topluma yardımcı olmak için geliştirilmiş feminist yönelimli bir değerler, beceri ve bilgiler bütünüdür. Feminist sosyal hizmet, bütüncül bir yaklaşım sergileyerek kadınların özel ihtiyaçlarına hitap etmenin ve yaşamlarındaki sorunları ele almanın yollarını arar (Yiğit, 2015). "Feminist sosyal hizmet uygulaması, "politik" ve "sosyal" alanlardan türetilen ilkelere dayanmaktadır. Feminist uygulamalar; multidisipliner yaklaşımlar ile çalışılması gerektiğini vurgulayan ve "güçlendirme"ye dayalı sosyal hizmet uygulamalarını ifade etmektedir ve mikrodan makroya, sosyal hizmet müdahalesinin tüm alanlarını kapsamaktadır" (Karakartal, 2021, s.59). Bununla birlikte, cinsiyetçilik karşıtı teori ve pratik, feminist sosyal hizmetlere entegre edilmelidir. Thompson'a (2001, s.61) göre, feminist sosyal hizmetler tarafından da paylaşılan cinsiyetçilik karşıtı pratiğin temel bileşenleri şunlardır:

- Sosyal hizmet müdahalesinin amacı, uyum değil, güçlendirmedir. Sosyal hizmetler, kadınların ailede "doğru yere" uyum sağlamlarına değil, yaşadıkları baskılara karşı mücadele için güç kazanmalarına yardımcı olur.

- Basmakalıp varsayımlardan kaçınmak önemlidir; örneğin iki ebeveynli ailelerde erkeği ailenin reisi ve birincil karar verici olarak kabul etmemek gibi.

- Aile ideolojisi cinsiyetçiliği pekiştirir. Sosyal hizmet uygulamasında, ailenin hem zayıf hem de güçlü yönleri belirlenerek, aile hakkında dengeli bir görüş ortaya konmalıdır. Sadece cinsiyetçiliğin analizine yönelik değil, cinsiyetçiliğin sorunlarının çözümüne ve destek sorunlarına bir engel olduğunun anlaşılmasına yönelik farkındalık artırıcı çalışmaları da içermelidir.

- Erkek egemen bir toplumda kadınlar “görünmez”; başarıları ve katkıları nadiren kabul edilir. Sosyal hizmet uzmanları bu tuzaktan kaçınmalı ve kadınların duygu, düşünce ve çalışmalarını değerli kılmalıdır. Mikro düzeydeki sosyal hizmetler kadınların özgüvenini artırmakta; makro düzeyler, kadınları değersizleştiren cinsiyetçi rollerin kırılmasında rol oynamaktadır.

- Cinsiyetçilik karşıtı uygulamalarda, erkek egemen ayrımcı tutumları, değerleri, uygulamaları ve yargılara karşı meydan okunmalıdır.

Sosyal hizmet, bireylerin kendi güçlü yönlerinin farkına varmalarına ve bu gücü kullanabilmeleri için gerekli değişiklikleri yapmalarına yardımcı olur. Bunu da bireylerin güçlü yanlarına odaklanarak başarır. Feminist bakış açısı da “kişisel” ve “politik” olan arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu nokta sosyal hizmet ve feminist bakış açısı için ortak bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sosyal hizmet teorisi, mikro düzeyden makro düzeye kadar geniş bir uygulama alanına sahiptir ve sosyal hizmet içinde feminist bakış açısı ile gerçekleştirilen uygulamalarda dezavantajlı gruplardaki kadınlarla çalışırken, sorunları anlamak ve çözmek için "kendi kaderini tayin hakkı" ve "katılım" gibi sosyal hizmet ilkelerini kullanarak kadınların değişim sürecine daha aktif olarak katılmalarını desteklenmektedir (Buz, 2009).

Feminist sosyal hizmet uygulamaları, kadınların haklarını ifade etmeye ve kendine güven ve öz yeterlilik inşa etmeye teşvik eder. Feminist sosyal hizmet uygulaması bir adım daha ileri giderek “bireysel ve toplumsal değişimin aslında tek bir bütünleşik süreç içinde gerçekleştiğini” öne sürer ve uygulamalarında bireysel, toplumsal ve yapısal düzeyde bir değişim gerçekleştirir (Gutierrez, 1991; Berwald ve Houtstra, 2003).

Feminist ve güçlendirme teorileri, sosyal hizmet mikro, mezzo ve makro uygulamaları için önemli perspektiflerdir. Her ikisi de insan haklarını ve sosyal adaleti ilerleterek bireysel ve sosyopolitik bağlamların eleştirel farkındalığına katkıda bulunur. Hem feminist hem de güçlendirme kavramları, güç ve kaynaklara eşit olmayan erişimin giderilmesinde rol oynar. Bu teoriler,

özellikle sosyal hizmet uzmanlarının hizmet etmekle yükümlü olduğu dezavantajlı ve haklarından mahrum bırakılmış nüfuslarla, bütünsel değerlendirme ve müdahaleye rehberlik ettikleri için uygulamaya farklı bir boyut eklemektedir.

Mülteci kadınlar, kadın ve mülteci olmaları nedeniyle çeşitli toplumsal cinsiyet eşitsizliği biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumlar fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik olabilmektedir ve kadınların sosyal ve politik olarak güçlü ve zayıf yönleri ve deneyimleri açısından incelenmelidir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanları, kadınların sorunlarıyla baş etmelerine yardımcı olmak ve onları güçlendirmek için kamu ve sivil kurum ve kuruluşlarda çok önemli roller üstlenmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, birlikte çalıştıkları danışan grubunun ihtiyaçlarının, sorunlarının ve güçlü yanlarının farkındadır. Ancak, bireysel ihtiyaç ve niteliklerin dikkate alındığı, alan profesyonellerinin önerilerinin karşılandığı, insan hakları ve sosyal adalet ilkelerinin mülteci odaklı olarak hayata geçirildiği bütüncül politika ve hizmetlere ihtiyaç vardır. Bu politika ve hizmetler de kadınların güçlendirilmesi çerçevesinde yapılandırılmalıdır. Bu nedenle feminist uygulamalar, mülteci kadınların güçlendirilmesi uygulamaları için önemli araçlar haline gelmektedir.

Sonuç

Kadınlar, göç sürecinin her aşamasında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine daha fazla maruz kalmakta ve göç süreçlerinin farklı aşamalarında desteklenmeye ve korunmaya ihtiyaç duyan dezavantajlı bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bildiğimiz gibi kadınların yaşamları, çocukların, ailelerin, toplumların yaşam biçimlerini oluşturmaktadır. Makalede de ele alındığı üzere, kadınların kadın olduğu için maruz kaldığı dezavantajlı yaşam biçimleri, göçle birlikte ülkelerarasında, ataerkil değerlerle, kadınların ikincilliğini kanıksayan bakış açılarıyla derinleşmeye devam etmektedir. Bu kapsamda sadece “kadın” olduğu için kadınların maruz kaldığı, eşitsizlikleri dönüştürmek, toplumsal yaşamı dönüştürmekle iç içe geçmektedir. Toplumlarda kadınların yaşadığı ayrımcılık ve dezavantajlılık, yalnızca kadın ve erkeklerin yaşamlarını ve koşullarını değil, aynı zamanda eşitliği sağlayan, yasaları ve sosyal politikaları da temelden şekillendirmektedir. Sosyal politikaların dezavantajlı gruplarla buluşmasında önemli bir kavşakta duran sosyal hizmet, uygulamalarında kadınlarla ve çocuklarla çalışırken, feminist sosyal hizmetin ön plana çıkardığı bakış açısını alanla buluşturulması noktasında oldukça önemlidir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, mülteci kadınların yaşamlarını etkileyen karmaşık bir sorundur ve bu sorunların anlaşılması ve çözülmesi için feminist

bir yaklaşım önemlidir. Bu noktada kadın mültecilerin yaşadığı bu zorlukların üstesinden gelmek için feminist sosyal hizmet yaklaşımının önemi vurgulamak gerekir. Feminist sosyal hizmet, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve kadın kimliklerini gözeterek mülteci kadınlara destek sağlamayı amaçlamaktadır. Ve bu yaklaşım, mülteci kadınların özel ihtiyaçlarını karşılamak ve insan haklarına erişimlerini sağlamak için alanda kritik bir rol oynamaktadır. Feminist sosyal hizmet uygulamaları, mülteci kadınların güçlenmesini teşvik eder ve onlara destek sağlar. Bu yaklaşım, kadınların bireysel ve toplumsal düzeyde değişim sağlamalarına yardımcı olur. Bu kapsamda feminist sosyal hizmet uygulamaları, mülteci kadınlarla çalışırken, kadın olmaktan kaynaklanan ihtiyaçların görülmesinde, kaynakların kadın ihtiyaçları merkezinde kullanılmasında, bunları yaparken kadınların güçlendirilmesinde, kadın olmaktan kaynaklanan travmaların aşılmasında, diğer disiplinlerle birlikte çalışma becerisiyle oldukça işlevsel olmaktadır.

Mülteci kadınların göç süreçleri deneyimlerine yönelik ile çalışmalar yürüten sosyal hizmet uzmanları, feminist sosyal hizmet ilkelerini benimsemeli ve bu kadınların yaşamlarını iyileştirmek için mücadele etmelidirler. Mülteci kadınları dezavantajlı kılan ideolojilere ve güç yapılarına feminist sosyal hizmet uygulamaları ile meydan okuyabilir ve kadınların güçlenmeleri konusunda çalışmalar yapabilirler. Özgürleştirici bir refah yaratmak için feminist dayanışmalardan ve anlayışlardan yararlanabilirler. Böylece kadın merkezli, uygulamaların kadınlarla buluşmasına öncülük edebilirler. Bu şekilde, toplumun daha adil ve eşitlikçi bir geleceğe doğru ilerlemesine katkı sağlayabilirler.

Sonuç olarak, mülteci kadınların göç süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları anlamak ve çözmek için feminist sosyal hizmet yaklaşımının önemi büyüktür ve feminist sosyal hizmet uygulamaları, mülteci kadınların haklarını savunmak ve onların güçlenmesine yardımcı olmak için önemli bir yaklaşımdır. Mülteci kadınların yaşadığı tüm sorunların çözümüne ve kadınların güçlendirilmesi için bütünsel politika ve hizmetlerin geliştirilmesi gerekmenin yanı sıra feminist sosyal hizmet uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. yazar %50, 2. yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Abu-Odeh, L. (2011). Crimes of honor and the construction of gender in Arab societies. *Comparative Law Review*, 2(1), 1–47.
- Adıgüzel, S. Ö. & Tanyaş, B. (2020). Suriyeli mülteci kadınların göç deneyimleri: Zorunlu göç, gündelik yaşam ve uyum üzerine nitel bir çalışma. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 173-210.
- Ak-Akyol, F. (2008). Parçalanmış kimlikler: Fransa'daki göçmen Türk kadınlarının özel-kamusal stratejileri. İçinde D. Danış ve V. İrtiş (Der.) *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri* (ss. 223-258). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akkaya, A. (2002). Mülteci kadınlar ve sığınmacı kadınlar. *Toplum ve Hukuk Dergisi*, 2(4), 75-83.
- Arabacı, Z., Hasgül, E. & Serpen, A.S. (2016). Türkiye'de kadın göçmenlik ve göçün kadın sağlığı üzerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 16(36), 126-144.
- Artan, T., & Arıcı, A. (2017). İstanbul'da yaşayan geçici koruma statüsündeki Suriyelilere yönelik sosyal hizmet uygulamalarının değerlendirilmesi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(1), 1-21.
- Barın, H. (2015). Türkiye'deki Suriyeli kadınların toplumsal bağlamda yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 10-56.
- Barker, L. R. (1999). *The social work dictionary* (Fourth Edition). NASW Press.
- Berwald, C., ve Houtstra T. (2002). Joining feminism and social group work practice:A women's disability group. *Social Work With Groups*, 25(4), 71-83.
- Bhugra, D. (2004). Migration and mental health. *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 109(4), 243-258.
- Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi. (1951). <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> Erişim Tarihi: 20.07.2023
- BM Mülteci Örgütü-Türkiye. (2023). UNCHR Türkiye istatistikleri. <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri> Erişim Tarihi: 20.07.2023
- Bracken, P. & Petty, C. (1998). *Rethinking the trauma of war*. London, UK: Free Association Books.
- Buz, S. (2006). *Kadın ve göç ilişkisi: Sığınan ve sığınmacı kadınlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Buz, S. (2009). Feminist sosyal hizmet uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 53-65.
- Chinkin, C. & Kaldor, M. (2013). Gender and new wars. *Journal of International Affairs*, 67(1), 167-187.
- Çevik-Demirdizen, D. & Kutlu-Gökalp, A. (2021). Toplumsal cinsiyeti yerinden olma bağlamında yeniden düşünmek. İçinde P. Sönmez ve I. Aladağ-Görentaş (Ed.), *Yükselen bir politika alanı olarak göç* (ss. 29-66). Nobel Akademik Yayıncılık.

Davis, B. & Winters, P. (2001). Gender, networks and Mexico-US migration. *The Journal of Development Studies*, 38(2), 1-27.

Dedeoğlu, S. & Ekiz-Göçmen, Ç. (2011). *Göç ve sosyal dışlanma* (1. Baskı). Efil Yayınevi.

Dominelli, L. (2002). *Feminist social work theory and practice*. Palgrave Publication.

Eyal-Lubling R. & Krumer-Nevo, M. (2016). Feminist social work: Practice and theory of practice. *Social Work*, 61(3), 245–254.

Featherstone, B. (2001). Where to for feminist social work. *Critical Social Work*, 2(1), 1-8.

Freedman, J. (2016). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee "crisis". *Reproductive Health Matters*, 24(47), 18-26.

Garvin, C.D. & Reed, B.G. (1995). Sources and visions for feminist group work: Reflective processes, social justice, diversity, and connection. In Van Den Bergh N (Ed.) *Feminist practice in the 21st century*, pp. 41–69. Washington, DC: NASW Press.

Geçici Koruma Yönetmeliği. (2014). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf> Erişim Tarihi: 20.07.2023

Gönül, S. (2020). Zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet: Suriyeli kadınların evlilik deneyimleri. İçinde K. Biehl & D. Danış (Ed.), *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları* (ss. 80-100). Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi (SU Gender) ve Göç Araştırmaları Derneği (GAR) ortak yayını.

Gutierrez, L. (1991). Empowering women of color: A feminist model. In M. BrickerJenkins, N. Hooyman, & N. Gottlieb (Eds.). *Feminist social work practice in clinical settings*. pp.199-217. California; Sage Publications.

Gülşen, C., Knipscheer, J., & Kleber, R. (2010). The impact of forced migration on mental health: A comparative study on posttraumatic stress among internally displaced and externally migrated Kurdish women. *Traumatology*, 16(4), 109-116.

Hanbay-Çakır, E., & Karabacak, H. (2019). *Mülteci kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık ve şiddetle mücadele el kitapçığı*. Kadın Dayanışma Vakfı Yayını.

Holen, V.S. & Vermeij, L. (2017). Çatışmalarla bağlantılı cinsel şiddet. <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2017/10/26/catismalarla-baglantili-cinsel-siddet/index.html> Erişim Tarihi: 20.07.2023

İçduygu, A. & Ünalın, T. (1998). Türkiye’de içgöç: Sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri. *Türkiye’de içgöç, sorunsal alanları ve araştırma yöntemleri konferansı* (ss. 35-55). İstanbul, Türkiye.

İlkkaracan, İ. & İlkkaracan, P. (1999). “1990’lar Türkiye’sinde kadın ve göç”. İçinde *Bilanço 98:75 yılda köylerden şehirlere* (ss. 305-322). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İnsan Hakları Evrensel Beynamesi. (1948). <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> Erişim Tarihi: 20.07.2023

Karakartal, H. (2021). *Genç mülteci kadınların üreme sağlığına yönelik farkındalıklarının feminist sosyal hizmet açısından değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Karanfiloğlu, M. (2019). Savaş, kadın, çocuk ve göç üzerine: Suriye örneği. *Muhakeme Dergisi*, 2(1), 99-124.

Kaya, M. (2020). Türkiye'deki Suriyeli mülteci gruplara yönelik şiddet. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, (4-5), 231-243.

Kirby, P. (2020). The body weaponized: War, sexual violence and the uncanny. *Security Dialogue*, 51(2-3), 211-230.

Koç, M., Görücü, İ. & Akbıyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63-94.

Konukman, A. (2017). Türkiye'de kağıtsız göçmen kadınlar ve sosyal hizmetler. *Çalışma ve Toplum*, 3(54), 1299-1316.

Körükmez, L., Karakılıç, İ. Z., & Danış, D. (2020). *Mecburiyet, müzakere, değişim: Suriyeli kadınların çalışma deneyimleri ve toplumsal cinsiyet ilişkileri*. GAR (Göç Araştırmaları Derneği) Kitap Serisi, No. 2.

Küçükşen, K. (2017). Suriyeli sığınmacı kadınlarda sosyal dışlanma algısı üzerine nitel bir çalışma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2399-2413.

Landrine, H. & Klonoff, E.A. (1997). *Discrimination against women: Prevalence, consequences, remedies*. Sage Publications.

Mahalik, J.R., Van Ormer, E.A. & Simi, N.L. (2000). Ethical issues in using self-disclosure in feminist therapy. In Brabeck, MM (Ed.) *Practicing feminist ethics in psychology*, pp. 189-201. Washington, DC: American Psychological Association.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Tarihli New York Protokolü, <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1967-New-York-Protokolu-1.pdf> Erişim Tarihi: 20.07.2023

Newland, K. (2004). *Seeking protection:women in asylum and refugee resettlement processes. united nations division for advancements for women (daw) consultative meeting on migration and mobility and how this movement affect women*. Malmö, Sweden. <https://www.un.org/womenwatch/daw/meetings/consult/CM-Dec03-EP8.pdf>

Nikoliç-Ristanoviç, V. (2003). Refugee women in Serbia-Invisible victims of war in the former. *Feminist Review*, 73(1), 2-6.

Özdemir, Ö. & Özdemir, E. (2018). Suriyeli mülteci kadınlar ve insani güvenlik. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(27), 113-145.

Özer, İ. (2004). *Kentleşme kentleşme ve kentsel değişme*. Ekim Kitabevi Yayınları.

Pedersen, D. (2002). Political violence, ethnic conflict, and contemporary wars: Broad implications for health and social well-being. *Social Science & Medicine*, 55, 175-190. doi:10.1016/S0277-9536(01)00261-1

Saraydın, G. (2007). *Kadın mülteciler*. Uluslararası göç ve kadın sempozyumu, (ss. 64-66). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları. İstanbul, Türkiye.

Sevlü, H. (2020). Gündelik direniş deneyimleri: Gaziantep'te Suriyeli kadınlar. İçinde K. Biehl & D. Danış (Ed.), *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç*

araştırmaları (ss. 56-79). Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi (SU Gender) ve Göç Araştırmaları Derneği (GAR) ortak yayını.

Soykan, C., Biehl, K. & Hazan, C. (2021). *Kadın mülteciler ve toplumsal cinsiyet eşitliği haritalama ve izleme çalışması*. Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) Yayınları. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2021-09/kadin-multeciler-book-web.pdf>

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2022). *Yabancıların çalışma izinleri*. <https://www.csgb.gov.tr/media/90062/yabanciizin2021.pdf> Erişim Tarihi: 20.07.2023

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). *Uluslararası Mevzuat*. <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-mevzuat> Erişim Tarihi: 20.07.2023

Tavukçu, E. & Hotun-Şahin, N. (2021). Türkiye'de göçün kadın yaşamına olan etkilerinin toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 89-101.

Tekin-Yılmaz, T. (2005). *Göçün Kadın Yaşamı Üzerindeki Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

The UN Refugee Agency-UNHCR. (2023). *UNHCR's Refugee Population Statistics Database*. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> Erişim tarihi: 20.07.2023

Thomas, V. (2008). *Refugees. Encyclopedia of social problems-2*. Vincent N. Parrillo (Ed). SAGE Publications.

Thompson, N. (2001). *Anti-discriminatory practice* (Third Edition). BASW practical social work series (Jo Campling, Ed.) Palgrave Publications.

Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü*. Selvi Yayınevi.

Tuzcu, A., & Ilgaz, A. (2015). Göçün kadın ruh sağlığı üzerine etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(1), 56-67.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2013). *Göç terimleri sözlüğü*. Uluslararası Göç Hukuku NO.31.

UNHCR & ASAM. (2017). *Gender equality promising practices: Syrian refugees in the Middle East and North Africa*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/10/Gender-Equality-Promising-Practices-Syrian-Refugees-in-the-Middle-East-and-North-Africa.pdf> Erişim Tarihi: 20.07.2023

UNHCR-Global trends in forced displacement. (2021). https://www.unhcr.org/60b638e37/unhcr-global-trends-2021_s7. Erişim Tarihi: 23.08.2023

Watkins, P. G., Razee, H. & Richters, J. (2012). 'I'm telling you... the language barrier is the most, the biggest challenge': Barriers to education among Karen refugee women in Australia. *Journal of Education*, 56(2), 126-141.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK). (2013, 11 Nisan). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> Erişim tarihi: 20.07.2023

Yakushko, O. & Morgan M.L. (2012). Immigration. In R. A. Young, J. F. Domene & L. Valach (Ed.). *Counseling and action*. Springer.

Yaman, M. (2018). Suriyeli kadın "mültecilerin" 1 emek ve istihdam koşulları. *Toplum ve Hekim*, 33(4), 306-313.

Feminist Sosyal Hizmet Bakış Açısından Kadın Mülteciler

Yılmaz, A. (2019). Göç ve kadın: "göçün feminizasyonu" ve kadın göçmenlerin durumu. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 383-400.

Yiğit, T. (2015). *Feminist sosyal hizmet yaklaşımı bağlamında ataerkil ideoloji ve erken evlilikler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.